

TVARTKO KIRÁLY OKLEVELE
HERVOJA NAGYVAJDASÁGA FELŐL.

THALLÓCZY LAJOSTÓL.¹

A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára egy rendkívül becses eredeti oklevéllel gazdagodott, mely úgy az oklevélben szereplő egyéneknél, mint köztörténeti fontos vonatkozásainál fogva a szűkebb értelemben vett Bosznia történetére nézve érdekes világot vet. Igen örvendünk, hogy a könyvtári igazgató-őr szíves barátságánál fogva nekünk jutott a szerencse közzé tennünk s megismertetnünk ez oklevelet.

I.

A 16 cm. széles, 9.05 cm. magas hártýára 21¹/₂ sorban² igen szép kalligrafiával iratott, s a bosnyák királyi kancelláriában kelt, — sajnos, pecséte vesztett — oklevél eredeti szövege ekképen szól:

На начетахъ [Ⓐ]Ща, въ изъплъненьѣ Бѣа и са нѣтиѣ Гѣтаго
Дѣа аминь. О прѣдивнаѣ висото мѣдрости и зминикъ бо-
жаственнѣи силѣ | кокъ на небѣхитими сѣтъ сѣди его и не-
изъслимне стазн его изъплъни мнлосрднѣ и щедротѣ, имѣже
приниче съ вишнѣи висотѣ своего божьства на всѣ въселеннѣю
и падъшее чловиче сѣщѣтво прѣстѣпленьемѣ собою шеоживѣ
на небеса въведе, [Ⓐ]Щс си вседръжителю послѣшова | дѣло

¹ Jelen közlemény semmi tárgyi vonatkozásban nincs a bibliográfiával, de nem nehéz megmagyaráznunk, hogyan jut számára tér e bibliografiai folyóiratban. Az oklevél, melynek ismertetését e cikk magában foglalja, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára levéltári osztályának egyik legbecsesebb új szerzeménye. A Magyar Könyvszemle a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának levén első sorban organuma, kötelességének tartja a könyvtár és annak egyes osztályai ritkaságait méltató cikkek közlését, és ennek a feladatnak a jelen esetben annál nagyobb örömmel tesz eleget, mert a középkori bosnyák történelem egyik legavatottabb ismerőjét nyerhette meg könyvtárunk e legújabb szerzeményének ismertetésére.

Szerk.

² A sorok hosszúsága: 13 cm.

съврши ꙗкоже изъвольт. Оимъже и кѹфѹтри црѣсци по всен
 въселеннѣи стврѣжѹтьсѣ и красеѣсѣ славеть бога вседрѣжи-
 тела. Такоже же и азъ стефанъ тврѣтко по милѣсти господа
 бѣа Краль сръбелѣмь восни приморню хльмьсци землѣи долъ-
 нимь краемь западнимь | странамь вѣсори соли и подрѣкнню
 и ктомс, Сподоваѣ бѣи црѣствовати ва землѣа родителъ и
 прародителъ нашѣи творимь милости и записаникъ | всако-
 мѣже по вѣри и по достоѣкнню его. Оакоже сътвори милость
 краѣвѣство ми кнезѣ хрѣвою снѣ воеводе влькьца када гѣ бѣ
 потребова сега | свѣкта воеводѣ влькьца негова ѡца, тада
 ми видивѣше да се ни негово симѣ изродило и свитовавѣше
 с краѣвѣства ми властели и видивѣше | реченога кнеза хрѣ-
 вокъ достоина части своего ѡца, дасмо мѣ велико воеводѣ-
 ство въ мѣсто реченога воеводе влькьца. И више тога сътво-
 рѣсмъ | мѣ милость на властитѣ по сѣхѹ нашѣи лѣсти по наше
 висѣше дѣспленѣ печати вчинѣне дасмо мѣ и записасмо 8 лашѣви
 наша три села 8 имѣ | Село тривѣшѣс съ всеми правими
 мѣкми, дрѣго Село лѣпницѣс съ всеми правими мѣкми, тре-
 тне Село вѣлас съ всеми правими мѣкми, речено мѣ воеводи
 хрѣвою и негови дѣтѣци и нѣхѹ послиднемѣ да сѣ за пле-
 менито 8 вики вѣкома. И коли би тко ѡ нѣ кою невѣрѣ намѣ
 вчинилъ | али нашѣмѣ послиднемѣ неговѣ послидни, за цю би
 имѣ могло ѡнѣти речена три села, да имѣ се зато не ѡнимѣс,
 него да плаѣа ѡнѣ, кон съгришѣ | главомѣ свонѣи али благомѣ
 вѣщо га восна сѣдни а вѣстали да вѣстаю 8 вири и 8 вдрѣжанѣи
 реннѣхъ (sic!) сѣль и въ вѣсталии своѣи плѣмьѣчинни. И то-
 моу и | с вѣдоци и рѣчници краѣвѣства ми властелѣ : воевода
 влатко вльковѣиъ з братѣиѣи . кнезъ павалъ радиновиѣиъ з бра-
 тиѣиѣи . жѣпанъ вранко (sic!) привѣниѣиъ | з братѣиѣиѣи . кнезъ мирько
 радѣвиѣиъ з братѣиѣиѣи . кнезъ стѣпоѣ хрѣватинѣиѣиъ з братѣиѣиѣи .

кнезь привое масновиѣхъ з братиѣхъ. Ѡ хльмьске земле жѣпань | билакъ саньковнѣхъ з братиѣхъ . кнезь вьлкашинь милатовнѣхъ з братиѣхъ. Ѡ дольнѣхъ краи кнезь младинь станьчнѣхъ з братиѣхъ. Ѡ билошевиѣхъ кнезь гоѣкъ вонковнѣхъ з братиѣхъ. Ѡ вскоре кнезь добросавь дивошевиѣхъ з братиѣхъ. Ѡ тривотнѣхъ воевода влатко тврѣтковнѣхъ з | братиѣхъ. Ѡ двора приставь кнезь гоѣкъ рапосалиѣхъ (sic!) дворьски з братиѣхъ. Я Ѡ свонти налѣшко вѣтиня нашъ велики вратарь з братиѣхъ. | Я тко ѣ се претворити али порѣи а или нашъ последнѣ али тко иноплеменнѣхъ, да е проклетъ бѣгомъ Ѡцемъ и сномъ и сѣтимъ дѣхомъ | и . вѣ . врьховнѣ аплѣхъ и . д . ѣванѣлѣстнѣ и . ѡ . изабранѣхъ и всимн сѣтимн бѣжимн. Писано въ дворѣ краѣвьства ми на монцири мѣца марьта | . вѣ . днѣ Ѡмга лѣто рождѣтва хрѣстова . ч . т . п .

† Стефанъ тврѣткѣ по милости гдѣ бѣга

краѣ сръблѣ бѣсени и приморно :

Adjuk az oklevelet lehetőleg az eredetihez alkalmazkodó latin fordításban is.¹

In principio patris, in plenitudine filii et descensione spiritus sancti. Amen. O admirabilis altitudo sapientiae et intellectuales divinae virtutis, quam incomprehensibilia iudicia et investigabiles viae eius, plena miseratione et misericordia, quibus de alta summitate deitatis perspicit totam universitatem et collapsum genus humanum descensione sua deificata ascendit coelum, patri omnipotenti obediens, perfecit opus, quod ille voluit. Adeoque sceptrata imperialia per totum orbem se confirmando pulchrificandoque glorificant deum omnipotentem. Eodem modo et ego Stephanus Tvrteo domini Dei gratia Scrblorum, Bosnae, Maritimaeque rex,

¹ Az oklevél nyelvézeti elemzése nem a mi feladatunk, azért csak jelezzük, hogy ez oklevél ahoz az anyaghoz tartozik, melyről Dr. Rešetar Milán behatóan értekezett a Jagić-féle Archiv für slavische Philologie XIV—XVII. kötetiben: »Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV. Jahrhunderts«. Az oklevél latin fordítása Dr. Hodinka Antaltól való.

terrae Hlmenensis, regionum inferiorum, plagarumque occidentalium; Usorae, Solis et iuxta Drinae etc. etc. dominus, dignus factus regnare in terris patrum et avorum meorum, faciendo grationales et inscriptionales cuique secundum fidelitatem et dignitatem eius, eodem modo feci gratiales knezio Hrvoje, filio vojvodae Vlkac, quando dominus Deus vojvodam Vlkac patrem eius evocavit ex hoc mundo, tunc nos videntes, quod eius semen exgerminatum est, consilioque finito cum regni mei nobilibus et videntes dictum Hrvoja knezium dignum haereditate patris sui, dedimus ei in vicem dicti vojvodae Vlkac magnum vojvodatum. Et insuper fecimus ei grationales de proprietate per has nostras cum pendenti duplici sigillo (munitas) litteras, dedimus ei inscripsimusque in *Lašva* tres villas nostras, nominatim villam *Trbousa* cum cunctis suis iustis terminis, villam *Lupnica* cum cunctis suis iustis terminis et villam *Bila* cum cunctis suis iustis terminis dicto Hervojae suisque pueris eorumque posteritatibus, ut habeant illam proprietatem nobilitariam in saecula saeculorum. Et si quando aliquis eorum infidelitatem contra nos committeret aut contra nostros successores, eius successores, propter quam possent ab illis tres istae villae adimi, ne ab eis eapropter adimentur, sed solvat is, qui peccavit, cum capite aut bonis, prout cum Bosna iudicaverit, reliqui autem maneant in fidelitate et in dominio dictarum villarum et reliquarum nobilitariarum possessionum. Huius autem testes et obsides regni mei magnates: vojvoda *Vlatko Vlković* cum fratribus, knez *Paulus Radenović* cum fratribus, župan *Branko Pribimić* cum fratribus, knez *Mirko Radojević* cum fratribus, knez *Stipoje Hrvatinić* cum fratribus, knez *Priboje Masnović* cum fratribus de terra Hlmenisi, župan *Biljak Sanković* cum fratribus, knez *Vlkašin Milatović* cum fratribus de partibus inferioribus, knez *Mladin Stančić* cum fratribus de Beloscević, knez *Gojek Vojković* cum fratribus de Usora, knez *Dobrosav Divošević* cum fratribus de Tribotić, vojvoda *Vlatko Tvrtković* cum fratribus. Ex aula autem pristaldus knez *Gojak (Goek) Radosalić* aulae praeses et de suis *Nalêsko Vêtinja* magnus noster ianitor. Qui autem hoc pervertere aut inhibere voluerit, sive unus successorum nostrorum, sive extraneorum aliquis, maledictus sit a deo patre et filio et spiritu sancto, 12 apostolis, 4 evangelistis et 70 senibus et cunctis dei sanctis. Scriptum in

aula mea regia in Moiščra die 12. mensis Martii, hoc anno
nativitatis Christi 1380.

Stefanus Tvrtko dei gratia rex Serblorum, Bosnae Mari-
timaeque.

II.

A közlöttük oklevél mindjárt keltezésénél fogva nevezetes. Kelt 1380-ban, tehát Tvrtko királyságának a harmadik esztendejében s ezzel Hervoja életrajzának úgyszólván megadja a fejét, mert ennél régibb oklevél nem vonatkozik Hervojára. Az oklevél eddig sem volt teljesen ismeretlen. A horvátok Rajcsányi Ádámja, a hirhedt Ritter-Vitezović Pál lemásolta az eredetiről, természetesen nem betűhíven, sőt a régi alakokat modernizálta korának a kiejtése szerint. Az ő idejében (a múlt században) az oklevélről zöld selyemzsinóron lógott a pecsét, mely ma teljesen elveszett. Vitezović kéziratainak egy része Kukuljević Ivánhoz került, a ki azonban nem közölte e másolatot, mert nyomát nem leltük sem a régibb, sem az újabb feldolgozásokban. Még az sem világos, hogy mely levéltárból kerülhetett az oklevél magán kézbe. Tény ellenben, hogy mindazok, a kik eddig Hervojáról írtak, voltaképp csak a Tvrtko halála után (1391) testvérével Vukkal szereplő nagyvajdáról beszéltek, a ki az Anjouk nápolyi ágának, jelesül Lászlónak lelkes párthíve. Valamennyien feltételezték, hogy a míg Hervoja pártvezérségre jutott, már bizonyos közpályát kellett megfutnia, de a száraz genealogiai adatokon kívül egyéb nem állott a rendelkezésükre.

Ljubić Simon megemlítvén, hogy Hrvoja a Horvatié, illetőleg Hrvatinicók nemzetségéből való Vuk vajdának a fia, a miért Hrvoje Vukčić-nak (Vuk fia Hervojának) nevezék, rögtön 1391-iki szereplésén kezdi.¹ Klaić Alajos Bosznia történetében ugyancsak ennyit mond,² Ruvarac Hilarion csak a genealogiai adatokat tisztázza s a Hrvatin-nemzetséget elemzi,³ alólírott pedig Hervoja czímerével foglalkozván, a Missale Glagoliticumról szóló műben írt egy tanulmányt, mely azonban 1391-ig szintén jobbára általánosságok-

¹ Poviestnička iztraživanja o Hrvoji (Történelmi vizsgálódás Hervojáról.) Rad, XXVI. k. 1874. 74—92. l.

² Poviest Bosne, 200. l.

³ О роду Хрвоја великога босанскога војводе Гласник. (Belgrád 1881.) 45—52. l.

kal segít magán.¹ Feltűnt ugyan már akkor a magnus vojvoda czim, s hasonzerűségénél fogva eszembe juttatá a Goriczai-Babonityoknak nagyispánságát, de nem mélyedvén a részletekbe, beértem 1402-iki czimének a felsorolásával, mely szerint ő »supremus vojvoda regni Bosnae ac vicarius generalis principum serenissimorum regum regis Vladislai et regis Ostoyae«, tehát Nápolyi László magyar trónjelölt és Osztoja bosnyák király katonai helyettese, amolyan teljhatalmú megbízott féle.

Ismertük Orbiniak Hervoját illető vonatkozását, mely ekképen szól: »Haruoie született (a mint az Tartkonak a cattaroiak részére kiállított kiváltságleveleiből kiténik) Cheruatnich (Hrvatinié) Vukacztól s egy ragusai, a Luccariak házából eredett nemes asszonytól; Boszna protogerje s Jajza ura volt.«² Luccari Jakab ragusai annalista pedig agkép formulázza az eredetet, hogy Hervoja Vuk Haruaticznak, Bosznia protoieronjának s egy ragusai Luccari-leánynak volt a fia s ezen a czímen került ő maga is a ragusai nemeselek sorába.³

Orbini munkája 1601-ben jelent meg Pesaroban, s így Luccari krónikájában, mely négy évvel később jelent meg, már felhasználhatta s mégis van köztük eltérés, a mennyiben Orbini helyesen Hervoját teszi meg protogeronnak, míg Luccari ezt a czímet Hervoja atyjára: Hrvatinié Vukaczra vonatkoztatja. Abban

¹ Hervoja herceg és czimere. Turul 1892. évf. Bővebben a Missale glagoliticum előszavában 6—7. V. ö. Schönherr Gyula, Az Anjouház örökösei. (A Magyar Nemzet története. III. k. 473. s kk. II.)

² Mauro Orbini, Il regno de gli Slavi, 364. l. »Questo Haruoie nacque (come si vede ne' privilegi concessi da Rè Tuartco à Catarini) di Vucaz Cheruatnich, e d'vna gentildonna Rausea, di casa de Luccari: fu protogero di Bosna e signor d'Jaize.« Tvardkonak Cattaro részére kiállított kiváltságleveléből ez nem tűnik ki. Egyébként mi csak a velencei kereskedés biztosítása céljából 1385 augusztus 28-ikán kiadott oklevelet ismerjük. (A velencei levéltárból kiadta a szerb Glasnik, XII. k. 79. l.). Tény azonban, hogy Cattaro kiváltságleveleit Tvardko megerősíti. Lucius, Memorie di Trau, l. V. c. III. V. ö. Gelcich, Memorie Storiche sulle Bocche di Cattaro.

³ Giacomo di Pietro Luccari, Copioso ristretto de gli annali di Rausa. (Velence, 1605.) 72. l. Hervoját »a vitézlő és nagyságos vajda urat« (slavnoga i velmožnoga gospodina vojevode) Ragusa 1399 február 25-ikén vette fel *nemesei* sorába, csak hogy nem a Luccari emlegette czímen, hanem azért, mert a leg-hatalmasabb ember volt Dalmáciában, s ily módon kötelezte le magának a szemes köztársaság. Miklosich, Monum. Serbica, 237—8. II.

látjuk mi ennek a nyitját, hogy Orbini és Luccari különféle változatú krónika feljegyzéseket használtak, melyeket a krónikás néha meg-megtoldott.

Áttérvén az oklevél elemzésére, a benne foglalt tény körülmények megvilágítása a célunk.

Az oklevélben ugyanis Tvartko király:

1. a nagyvajdai méltóságot adományozza Hervojának, a kit 1380-ban kneznek nevez, s a kiról megírja, hogy Vlkac vajdának a fia.

2. Három falut adományoz neki Lašvában és pedig oly ritka záradékkal, melynek párját nem leljük a Balkán-félsziget e részének ismert adományozó okleveleiben.

3. Felettébb érdekesek az oklevél egyéb vonatkozásai is, melyeket csak részben oldottunk meg.

Sorba vesszük a föntebb részletezett vonatkozásokat.

III.

Legelőbb arra a kérdésre kell feleletet adnunk, hogy a nagyvajdai méltóságnak e kitüntető adományozása mit jelent a bosnyák dignitáriusok középkori rangsorozatában? Eleve is megjegyezzük, hogy a fennmaradt okleveles anyag alapján igen bajos tételen megállapítható sorozatot adni. Mindössze a Miklosich¹ s a Puczity² közölte anyagra szoritkozhatunk, s esetről-esetre állapíthatjuk meg, mely kifejezés, mely méltóság mikor mit jelent.

A knez (кнезь) a comesnek, a *mi* ispánunknak egyenértékű elnevezése.

Kneznek nevezik következetesen a ragusai comest, így Kulin bán 1189-ben Gervasiust,³ ámde 1375-ben Ragusának Tvartkóhoz küldött két követe Guçsetity Vitko és Bencsik Dimko is knezek.⁴

A bosnyák nemesi birtok szláv elnevezése *plemenito*,⁵ ezért

¹ Monumenta Serbica.

² Srpski Spomenici. (Belgrád, 1858.) I. II k. s legujabban Jireček, Службеници српски (Belgrád, 1892.)

³ Miklosich, id. m. IV., XXV—VI., XXVIII—XXX., XXXV—IV. sz. okl. stb.

⁴ U. ott. CLXXV. sz.

⁵ Oklevelünkben, Miklosichnál, id. h. CCLXVIII. sz. a. »Ë potom za naše službu milosti i gradove i župe i zemle koje primiamo od kraljevstva bosanskoga naam dao i zapisanno u naše *plemenito* stb.«, továbbá a sírköveken.

a nemes ember neve: *plemeniti*. Fokozata a *vlastelin*, *velmoža* (nagyságos) és a *bolarin*, mely utóbbi Ninoszláv bán okleveleiben fordul elő.¹ Később a *vlastelin* és a *velmoža* nevek váltakoznak, mint »i s velmožami rusaga našega bosanskoga« (és a mi bosnyák-országunknak előkelőivel),² továbbá »i s vlasteli i s velikomožami kralestvami« (s királyságunk főnemeseivel s előkelőivel).³ A főnemesek közt említik: a tepčijat, kaznecet, stavilecet, čelniket, peharnikot, a vajdát, a knezt meg a župánt. Ez utóbbi három országos méltóság, míg a többi udvari méltóság, illetőleg tisztség, a *dvorski* néven előforduló a *κατ' ἐξοχην* udvarnagya.

A mi az országos méltóságokat illeti, a vajda (vojvoda) szóról szóra hadvezetőt, *duxot* (hadnagyot) jelent. Az oklevelekben felváltva hol a vajda kerül a knez elé, hol a knez előzi meg a vajdát. Megszólításuk, czimzésük is egyforma a hozzájuk intézett levelekben.⁴

Szerbiában a knez-ség s a župánság fokozatosan veliki knezzé, veliki župánná (nagyknezzé, nagyžupánná) lesz, Boszniában erre nincs eset, azonban a vajdából lesz nagyvajda, mire ismét Szerbiában nincs eset.

Összesen öt nagyvajdát ismerünk Boszniában. Az első *Vladislav Galcsić* 1333-ban; azután *Hervoja* 1380-tól 1404 márczius 14-ikéig nagyvajda,⁵ 1404 június 16-ika óta *Sandalj Hranity*,⁶ s fia *István*, valamint *Radosav Pavlović*, ki Sandaljjal egy időben volt nagyvajda. Ezek közül *Galcsić* és *Hervoja* báni, illetőleg királyi kinevezés útján lesznek nagyvajdákká, *Sandalj* és fia,

¹ Miklosich, id. m. XXXV. sz. »s moimi bolarimi«. A ragusai comest egyedül nevezék *bolarin* kneznek, tehát csakis ő egyenlő rangú a bosnyák *bolarinokkal*, a többi ragusai *vlastelin* nem. U. ott, XXXIX. sz. A muszkák így nevezték fő nemességüket.

² U. ott, CCLIV. sz.

³ U. ott, CCLXVI. sz.

⁴ A ragusaiak a knezt, (Puczyty), 59., 82., 83., 101. sz. okl., id. m. a vajdát u. ott, 17., 19., 38., 43., 46., 61., 63. sz. okl.), a župánt, (u. ott, 5. sz. okl.) egyaránt *počtenomu umnogoljubivomu prijatelju* — vagy *počtenomu i mnogosrdčnomu*, — vagy csak *počtenomu*, — *srdčnomu*, — néha *mnogopočtenomu* megszólítással illetik.

⁵ Puczyty, id. m. 91. és 94. sz. 1404 márczius 14-ikén herczeg és nagy vajda, 1404 márczius 16-ikán herczeg és a déli tartományok kneze (u. ott, 97.) és azután mindig csak így: herczeg és knez.

⁶ 1404 márczius 15-ikén még vajda. (Puczyty, id. h. 96.).

valamint *Pavlović* »Isten kegyelméből Bosznia nagyvajdái,« a mi már a királyi hatalom alól formai függetlenségüket is jelzi.¹ Hervoja atyja *Vlkac* 1378-ban vajda, holott ő maga *knez*. Erre sok példa van, úgy hogy bátran állíthatjuk, hogy a vajdafi, a míg nem lett vajdává, *knez* volt. Így 1392-ben² *Vlcihna Vlatkovié*, *Vlatko* usorai vajda fia, *knez*, 1400-ban Hervojának, a hercegnek a fia *Balsa* ugyancsak *knez*,³ 1427-ben *Pavlović* nagyvajda fia *Ivaniš* szintén *knez*,⁴ 1434-ben *Juraj* vajda fiai: Péter és *Juraj* knezek,⁵ sőt *István* szent-szávai (hercegovinai) herceg fiai *Vladiszlav* és *Vlako* megint csak knezek.⁶ Számos a példa rá, hogy *knezből* vajda lett;⁷ arra azonban, hogy vajdából *knez* lett volna, eddig nem találtunk esetet. A rangsor körülbelől akképp alakul ezek szerint, hogy a *knez* s a nagyvajda között áll a vajda. *Knezből* lesz a vajda, vajdából a nagyvajda, csak Hervoja kivétel, mert ő *knezből* egyszerre nagyvajda lessz, mely körülmény egyébként élénk világot vet a bosnyák kancelláriai praxis következetlenségére. Mindamellett önmagunkkal keverednénk ellenmondásba, ha ez elnevezések használatában a rendszert keresnők. Eltekintve ugyanis a középkornak közös sajátságától, mely nem ragaszkodott az elmülethez, figyelembe kell vennünk, hogy a bosnyák bánság országos fejlődése a XIII. század derekán megszakad s csak a XIV-ik elején a *Kotroman* dinasztiában éled fel újra. Azonban a bosnyák király-

¹ A nagyvajda czimzése: *slavnomu i velmožnomu*, még az esetben is, ha töröknek szól. (Puczity, id. h. 51., 47., 49. sz. okl). Ezt a czímet: »dicsőséges és nagyságos« Ragusa csak három kneznek adta: *Istvánnak*, *Lázár* rácz fejedelem fiának, ki majd *knez* (Puczity, id. h. 54. sz. okl.), majd nagyknez (u. ott, 73. sz. okl.), majd deszpot (u. ott, 73., 116. sz. okl.); *Radinović* Pálnak (u. ott, 128. okl.) és *Vlkac* kneznek (u. ott, 134., 153. sz. okl.).

² Miklósich, id. m. 222. l.

³ U. ott, 248. l.

⁴ U. ott, 336. l.

⁵ U. ott, 377. l.

⁶ U. ott, 466. l.

⁷ *Vlakin* *Milatović* 1378., 1395-ben *knez*, 1398-ban már vajda (*Miklosich* id. m. 189., 226—232., 234. l.). *Dinišić* 1399-ben *knez*, 1419-ben vajda (*Miklosich*, 237., 283. l.); az említett *Vlcihna*, *Vlatko* vajda fia, 1392-ben *knez* (u. ott, 222. l.), 1395-ben már vajda (u. ott, 225. l.). *Radinović* Pál *knez* fiai Péter és *Radosav* 1416-ban még knezek (*Puczity*, id. m. 244. sz.). Péter 1419-ben vajda (*Miklosich*, id. m. 280. l.) *Radosav* 1420-ban vajda (u. ott, 307. l.) 1427-ben nagyvajda (u. ott. 336. l.) stb, stb.

ság is aránylag igen rövid életű, mert száz évig sem tart s így következetesen tagozott országos társadalom kifejlődésére nem is jutott idő.

Összefoglalva röviden a mondottakat, a vajda, mint *hivatal*, a katonai vezérséget jelenti, míg a knezség általában előljárásságra, főségre vall. Ezért a gyarmatokban letelepült népiség vezetői knezek, szlávoknál, rumunoknál egyaránt, míg a katonai szolgálatba lépő szerbséget például vajdák vezetik. Legjobban megfelel a vajdának a hadnagy elnevezés, míg a szláv közjogi udvari knezség az országnagyot, a magnast, a szerb velikást jelenti általán véve, melynek legalsó foka a falusi knez, csakúgy, a hogy az országbíró s a falusi bíró a foglalkozás minőségében egyek, csak a hatáskör köztük a választó vonal.

A nagyvajdaság a király kegyéből adatott czimleges méltóság, mely erős király alatt, mint a minő I. Tvartko volt, nem jelenthetett egyebet kitüntetésnél. Jelentőséget gyenge utódai alatt szerzett neki Hervoja. Ha a nagyvajdaságot a források említette *πρωτόγερος*-sal és *πρωτόγερον*-nál tartjuk egyenlő értékűnek, az a *πριμικήριος*-nak (primicerius) felel meg.¹ Általán véve a primicerius, bármely közületről legyen is szó, elsőséget jelent,² ez esetben a hadvezérségnek, főkapitányságnak megfelelő tisztet értünk alatta.

Mennyire nem a czimen, hanem a személyen volt a súly, bizonyíték rá Osztójának 1399 február 8-iki oklevele, a melyben az országos nemesek között Hervoja »vajda« áll első helyen.³ A Ragusában Hervoja részére kiállított oklevelek is »szlavnomu i velomozsnomu vojevodu«,⁴ majd »velikomu« (nagy-) vajdához szólnak.⁵ Nem az volt a fődolog, hogy Hervojának I. Tvartkótól adományozott kétségtelen joga volt a nagyvajda címére, hanem az döntött, hogy Hervoja személye ezt a méltóságot döntővé tette Boszniában. Törekvése azonban felségjogoknak a megnyerésére

¹ Du Cange, Glossarium mediae graecitatis, 1264. I. *πρωτόγερος*, *πρωτογέροι*, Orbinit idézve, (246. l.) *γέρος*=senex, szlávul starac.

² Du Cange id. m. 497. l. »Primus cuiusque ordinis, *δπρωϊτος ταξιϊτης*.«

³ Miklosich, id. m. CCXXVI. sz.

⁴ Puczity, id. m. 45. l.

⁵ U. ott, 39. l.

irányult, s ezeket előbb Nápolyi Lászlótul kapta meg a spalatói *hercegség* képében (херцегъ szlávul),¹ melyben a magyar koronával történt kibékülése után Zsigmond király is megerősítette.

IV.

Az oklevél tárgybeli fontossága — mint említők — az abban foglalt adományozás tényében rejlik, melynek két oldalát kell megvilágítanunk:

- a) a birtokok helyfekvését,
- b) az adományozás módozatát.

Tvartko három királyi birtokot adományozott Hervojának nemesi joggal, névszerint:

Trbouša-t

Lupnicá-t

Bělá-t; mind a hármat *Lašvában*.

Lašva alatt a Lašva-folyó vidékét kell értenünk, magyarán a Lasvaságot.² A Lašva a travnik-jajczai út mentén Kosiói falunál eredvén, a travniki kerületnek a főere s a Bosznába ömlik. E vidék külön župát alkotta, de a Boszna folyó mentén Visoko központtal alakult bosnyák anyaterületnek volt a kiegészítő része, s a Kotromanokat uralta, mióta náluk volt a báni tiszt. Érdekes e részben az oklevél keltének a helye: »királyi udvaromban *Moišćerában*«, *Moišćera* pedig nem lehet más, mint a mai *Mostre dolnje* a visokoi kerületben. Visokorul pedig tudjuk, hogy a bosnyák királyok oklevelei Visoko alatt (pod Visokim) keltek.³ A Hervojának adományozott három falu helyfekvését pontosan meg lehet állapítani:

Trbouša, ma Trbeuša falu, a travniki kerületben fekszik, a Lašva folyó felső folyásánál elterülő Varošluk községtől délre, a dolnji-vakuf-travniki út mentén.⁴

Lupnica Jajczától nem messze északkeletre fekszik.⁵

¹ U. ott, 51. l.

² Mint a hogy a Boszna folyó vidékét Bosznaságnak nevezték. Horváth István, Verbóczy emlékezete, II. k. 230. l.

³ Miklosich, id. m. CCLIII. sz. stb.

⁴ Ma falu 16 házzal, 232 lakossal.

⁵ Ma alsó és felső Lupnica, összesen 40 házzal és 259 lakossal.

Bêla, ma *Bila*, a *Lašva* balparti hasonló nevű mellékfolyócskájának ugyancsak balpartján fekszik.¹

Magának az adományozásnak a tárgya nem valami nagyjelentőségű, de mint lánczszem Hervoja későbbi birtok szerzéseiben, már jelzi, hogy Hervoja e vidékről nyomul éjszakra magyar terület: az alsó szlavón részek felé. Itt vetette meg a lábát, s ezen a vidéken épült, mint fő erőssége a bosnyák királyságnak s a későbbi magyar bánáságnak, Jajcza vára.

Fő jelentősége ez oklevélnek, mely az összes délszláv oklevelek közt tudtunkkal páratlanná teszi, az a passzusa, hogy »ha valaki Hervoja utódai közül hűtlenséget követ el a király vagy utódai ellen, a mi miatt e három falut el kellene tőlük venni, ne vétessék el tőlük (t. i. a családtól), hanem csak a bűnös (t. i. alázadó) vegye el fejben és jószágban járó büntetését, a többi maradjon meg a birtokban.« Ily korlátlan kiváltságos adományra nincs példa sem a bosnyák, sem a szerb adománylevelekben. A bosnyák adománylevelek mondják, hogy legyen a nemesi jószág örökkön örökké az övé s az utódoké »i nih poslêdnemu u vêke vêkoma za plemenitoda jest«,² de ez a kivétel csak Hervoja oklevelében fordul elő.

A szerb királyi adomány hűtlenség esetére imperative kimondja a jószágvesztést.³

Nem is tekintjük ez oklevélnek ebbeli rendelkezését egyébként Hervoja személye s családja részére adományozott kiváltságnál.

Megjegyezzük azonban, hogy eddigelé kevés báni és királyi adománylevelet⁴ ismerünk, mely bosnyák területről szól, s épen nem lehetetlen, hogy Bosznia gyöngé királyai a pártharczok korá-

¹ A község ma négy csoportból áll; nevük: Bandol, Braičići, Klaići és Mosor. Összesen 85 ház van benne 592 lakossal.

² Miklosich, id. m. CCX., CCXI., CCXXXVII. sz.

³ Dušan Ivanko birtokai megerősítésénél kimondja: »i u siem zi zapi-sani da mu se ne potvori carstvo mi *razvé jedine nevêre*, a ni za jedinoje inoje sgrêšenije. (Stojanović, Stari srpski hrisovulji. Spom. III. 2. l.) Brankovics György Radić (Radics) čelnik haštinait (ősi földjét possessio haecreditaria) megerősítvén, ugyancsak azt mondja: »i da mu se ne otnimi ni na jedno sgrêšenije kromê nevêre.« (U. ott, 4. l.)

⁴ Miklosich csak hármat ismer, ez utóbbi szintén Hervoja részére kelt. Id. m. CCX., CCXI., CCXXXVII. sz.

ban még ennél is különb kiváltságokkal igyekeztek pártfeleik hűségét megnyerni.

Sajnos, hogy a bosnyák országos levéltár,¹ illetőleg királyi kancellária, mely a XIV. században már rendszeresen működött, melynek latin és szláv deákjairól tudunk, teljesen elveszett. A birtokviszonyok rendezésében Lajos király volt a kezdeményező, a menyinyiben a bosnyák birtokok jogcímét megvizsgáltatta, s a vizsgálat eredményét egy lajstromba foglaltatván, a ragusai káptalannak adta megőrzésre, »mert Lajos király mindig szerette az igazságot nemeseinkkel szemben«, így szól Osztója bosnyák király 1400 december 8-ikán kelt adománylevelében, melyben Hervojának a livnoi zsupát adományozza, de nem az 1380-iki kiváltsággal.²

Ha megemlítjük még azt a körülményt, hogy méltóságot adományozó oklevele a bosnyák királyi kancelláriának egy sem maradt meg ezen az egyen kívül, ez oklevél fontosságát még inkább méltányolhatjuk.

V.

Az oklevél szövegbeli külsőségeire nézve meg kell említenünk, hogy invocatioja és arengaja az 1380 előtt ismeretes oklevelekben nem fordul elő, utóbb azonban már gyakori.³

Hiányzik a bosnyák oklevelekben szokásos írődeáknak (diék) a neve, mi mindenestre feltűnő.

Annál érdekesebbek az oklevélben elősorolt tanuknak a nevei. A bosnyák királyi okleveleknek ugyanis rendes szokása, hogy a főnemesek felemlítettnek, s ha a király valamire fogadkozik, avagy valamire megesküszik, a főnemesi tanuk vele esküsznek, adományok az ő beleegyezésükkel, tanácsukkal történnek s az adomány megvalósításáért, épségben tartásáért ők vállalják el a kezességet (svědoci i ručnici). Így történik ez a mi oklevelünkben is. Nem akarunk ezuttal a régibb bosnyák jogfejlés részleteire kiterjeszkedni, azért csak oklevelünknek arra a sajátosságára utalunk, hogy a főnemesség vidékenként van felsorolva s össze-

¹ Id. m. 102., 107. l.

² Id. m. CCXXXVII. sz.

³ Id. m. CCVI. sz. (1392. Dabiša); CCXXVI. sz. (1399. Ostoja); CCXLIII. sz. (1405. Tvrtković István); CCLXVI. sz. (1419. Ostojić István).

vetve az ismert adatokkal érdekesen kiegészíti a régi bosnyák nemesség genealogiai viszonyait.

Mindössze a következő 14 nevet említi az oklevél:

1. *Vojvoda Vlatko Vlković*; előfordul 1378-ban (Miklosich, 189. l.) már mint vajda; 1382-ben (u. ott 202. l.); 1392-ben, a mikor usorai vajdának mondatik (u. ott 222. l.), 1395-ben már csak a fia, Vleihna Vlatković fordul elő, mint »vojvoda ot Usore« (u. ott 226. l.).

2. *Knez Pavel Radênović*; csak 1397-ben van említve, mint »vlastel ot Bosne«. (Miklosich, 225. l.); 1397-ben atyjával *Jablanić Radin*-nal engedélyt ad a ragusaiaknak, hogy »po svojoj državê i po vsih, koji naš slušaja,« t. i. hogy birtokán szabadon járhassanak (u. ott CCXIX. sz.). Az 1382-ben említett knez *Pavl Jablanić*ot (u. ott, 202. l.) a Radin fivérének tarthatják.

3. *Župan Branko Pribimić*; 1378-ban Tvardtko vlastelei között fordul elő, mint župan. (Miklosich, 189. l.)

4. *Knez Mirko Radojević*; 1382-ben dvorski udvarnagy (Miklosich, 202. l.); 1400-ban már ismét csak *knez*, »vlastel ot Bosne«; (u. ott, 249. l.).

5. *Knez Stpoje Hrvatinić*; (Miklosich, 222. l.); Hervoja-atyafiság; először 1392-ben fordul elő.

6. *Knez Priboje Masnović*; már 1378-ban Tvardtko vlastelei között van (Miklosich, 189. l.) mint knez. 1399-ben is említik, ugyancsak mint knezt (u. ott, 237. l.).

7. *Župan Biljak Sanković*; már 1378-ban (Miklosich, 189. l.) župan; 1391-ben fivérével, Radić vojvodával, két župát ad a ragusaiaknak (u. ott, CCIV. sz.).

8. *Knez Vlkasin Milatović*; szintén előfordul 1378-ban, utóbb az 1395., 1398., 1399 években is. 1395-ben még knez, 1398-ban már vajda.

9. *Knez Mladin Stancić*; előfordul 1395-ben (Miklosich, 225. l.).

10. *Goëk Vojković* nem fordul elő, s adat hiányában az »ot Belešević« jelentését nem ismerjük (Miklosich, 222. l.).

11. *Knez Dobrosav Divošević* 1392-ben fordul elő.

12. *Vojvoda Vlatko Tvrković*, 13. az adraui pristav *Radosalić Goëk* valamint

14. *Nalêsko Vêtinja* közelebbi körülményeit sem ismerjük.

Összefoglalva a tárgyaltuk vonatkozásokat, nyilván való, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának legújabb szerzeménye, habár számra nézve ugyan csak egy darabbal gyarapította középkori oklevelei gyűjteményét, tartalmát nézve azonban a XIV. századbéli végebeli bosnyák történelemnek egyik kiváló vezér-oklevele.

A RÁDAY-KÖNYVTÁR.

DR. RUPP KORNÉLTÓL.

A budapesti református theologiai akadémiának van egy híres könyvtára, mely a theologia épületében elhelyezve, elhagyatva, gondozatlanul, majdnem használhatatlan állapotban áll, pedig mint 20—22 ezernyi kötetből álló gyűjteménye mutatja, egyike a nagyobbaknak és nevezetesebbeknek.

A könyvtár minden tekintetben érdekes és értékes. A Ráday grófok, a kikben kezdettől meg volt a jó érzék a könyvek szerzése iránt, a XVI. század óta állandóan megszerezték koruk nevezetesebb munkáit, lettek legyen azok római katolikus, vagy protestáns szerzők művei, s szépen megfértek a ludányi és péczeli kastélyban a szent atyák művei mellett, (a kik közül Szent-Ágoston, Jeromos, Ambrus, Athanáz stb. mind remek Elzevir kiadásban vannak meg,) a híres Erasmus, Béza Todor, Kálvin, Melanchton összes művei.

Ráday Gedeon grófnak, a ki mint jó gazda, maga vezette számadásait, ellenőrizte birtokai jövedelmének kezelését, sohasem kerülte ki figyelmét egy-egy megjelent értékes, becses munka, nem volt fukar valamely hiányzó régi munka megszerzésénél s a mióta Gyarmathy Sámuel, a későbbi tudós zilahi professzor náluk nevelősködött, ennek lelkesedésében elég biztosítékot látott a könyvtár jó kézre való bizásában s őt mint könyveket szerető férfit nemcsak a könyvtár rendezésével s kezelésével bizta meg, hanem szívesen kiegészítette könyvtárát azon könyvekkel, melyek megszerzését Gyarmathy ajánlotta, még akkor is, amikor azok megszerzése nagyobb anyagi áldozatot kívánt.

Hogy Ráday Gedeonnak a szép értékes könyvtár nem pusztán hivalkodásul szolgált, hanem annak könyveit gyakran forgatta